

Аналітичний матеріал по Чернігівській області

В ході вивчення та аналізу матеріалів дослідження були сформульовані загальні параметри та критерії для узагальнення та оцінки стану розвитку сільських бібліотек. Також для зручності порівняння окремих даних та підготовки висновків використані деякі визначення, що уособлюють суттєві особливості того чи іншого об'єкту вивчення.

1. Оцінка **стану поповнення фондів** базувалась на прийнятому у фондознавстві положенні про те, що фонд, який правильно розвивається й постійно залишається актуальним, повинен на **30-40%** складатися з документів, виданих в останні 5 років. Ці норми ІФЛА, які, безперечно, носять рекомендаційний характер, в наших сьгоднішніх реаліях прийняти неможливо. Очевидно, з цієї причини російські бібліотекознавці цей показник дещо знижують. Матеріали дослідження також демонструють нереальність міжнародних норм. Тому критерієм для позитивної оцінки рівня надходжень був обраний показник **від 10%**, навіть за умов, що в дослідженні брався період не 5 років, а 7 – з 2005 по 2011 рр. Таким чином, стан надходжень було проаналізовано за такою градацією: надходження, що за 7 років склали: до 5% всього фонду, 5%-10% та більше 10%.

2. **Книгозабезпеченість** населення. Це питання розглядалося з урахуванням рекомендованих бібліотекознавцями норм книгозабезпеченості сільського населення, які становлять **7-9** прим. на одного жителя (Морева О.Н. Документные фонды библиотек и информационных служб. – С-Пб., 2010, с. 99).

Знову ж-таки, враховуючи сьгоднішні реалії бібліотечної галузі, межі норм було розширено. За норму книгозабезпеченості (**К**) умовно прийнятий показник з дисперсією **6-15**. Отже, вивчення даного показника проводилось за такою градацією: **К** до 6, 6-15, 15-20, більше 20.

3. **Передплата**. В ідеалі, як норму, прийнято **10 та більше** назв періодичних видань в рік на одну бібліотеку. Орієнтиром для такого рішення знову ж таки стали, з одного боку, норми, зафіксовані у прийнятій у 2002 р. Програмі поповнення бібліотечних фондів, з іншого – реальний стан передплати, виявлений в ході дослідження.

Мінімальною передплатою вважаємо 1-3 назви в рік на одну бібліотеку.

У подальшому самостійному аналізі цього питання рекомендуємо бібліотекам враховувати кількісний показник населення, яке обслуговує бібліотека. Адже, якщо 5 назв в рік буде більш-менш достатнім для села з населенням до 500 осіб, то для тисячного чи кількатисячного населення цього буде явно недостатньо. Таких прикладів по Україні чимало. Не варто у вирішенні питання передплати використовувати принцип зрівнялівки.

4. В ході аналізу стану бібліотек було визначено, що книгозбірні, які функціонують в селах з населенням до 500 осіб та з населенням від 500 і до кількох тисяч, мають деяку специфіку, що особливо відстежується у питанні книгозабезпеченості населення.

Зроблений нами поділ продиктований існуючими соціальними нормативами, згідно з якими у населеному пункті, де проживає більше 500 осіб, бібліотека повинна бути, а отже вона повинна відповідати і певним вимогам бібліотечного обслуговування, потребам користувачів, мати нормальний фізичний стан тощо. Бібліотеки, які відкриті у селах з меншим населенням, працюють якби поза нормами, на вимогу місцевої громади і на рівні можливостей цієї громади. Тобто до них важко пред'являти ті ж вимоги, що і до бібліотек, які відкриті на законній основі. Але таких бібліотек чимало, вони мають повне право на своє існування, тим паче, що у більшості своїй українські села, крім західного регіону, – це села невеликі.

В матеріалах дослідженні прийняті такі визначення:

«велике» село – це село з населенням більше 500 осіб,

«маленьке», «мале» село – село з населенням до 500 осіб,

«велика» бібліотека – та, що знаходиться у «великому» селі,

«маленька» бібліотека – відповідно у «маленькому» селі.

Порівняння даних досліджень 2007 та 2012 років (Табл. 1, 2) показує загальну тенденцію скорочення сіл (на 60) та населення (на 46 тис.) К-ть бібліотек при цьому не змінилась, навіть додалось 3 (що викликає деякий сумнів).

Загальний стан бібліотек погіршився (чи не єдиний випадок по Україні, коли спостерігається зниження всіх показників фізичного стану). Вдвічі зросла кількість СБ, що потребують ремонту (з 16% до 32%), на одну аварійну стало менше, погіршилась ситуація з опаленням та освітленням.

Рівень централізації по суті не змінився. У складі ЦБС перебувають 94% СБ.

Щодо охоплення бібліотечним обслуговуванням у сільській місцевості, то його обсяги дещо скоротились (було охоплено 69% сіл, стало 65%), але відсоток неохопленого населення не змінився (7%).

Скорочення сільських поселень призвело до певної передислокації у плані розташування сіл без бібліотечного обслуговування від найближчої СБ. Слід констатувати зменшення відсотка сіл, які знаходяться на відстані комфортних «до 3 км» від СБ. Збільшилась кількість поселень, від яких до найближчої бібліотеки від 3 до 10 км. У 2007 р. відсоток таких становив 47%, у 2012 р. – 67%.

Станом на 01.01.2012 р. в Чернігівській області нараховується 1480 сіл. З населенням – 1427. Кількість населення 406579 осіб, в тому числі 46483 (11%) до 15 років.

В 629 (44%) населених пунктах є бібліотеки. В трьох з них – по 2 бібліотеки, в одному – 3 СБ. Тому кількість бібліотек складає **634**. 798 сіл бібліотек не має. Тож рівень охоплення бібліотеками залишається низьким.

Чернігівська область має сталу тенденцію до скорочення населення. Тож більшість складають маленькі села, а саме: 1157, або 81% всіх сільських поселень. Їх обслуговує і більша частка СБ – 365, або майже 60% всіх СБ.

Сіл *великих* з населенням більше 500 осіб – 270 (19%). В них розташовані 269 (42%) бібліотек.

1. Села з населенням від 500 осіб, в яких відсутня бібліотека.

В Чернігівській області таких сіл 6. Три з них повністю позбавлені будь-яких форм бібліотечного обслуговування. Це:

- с. Жавинка Чернігівського р-ну, населення якого становить 509 осіб, з яких дітей – 16 (3,1%). Відстань до найближчої СБ 7 км;
- с. Дідівці Прилуцького р-ну, населення якого становить 518 осіб, з яких дітей – 72 (13,9%). Відстань до найближчої СБ 5 км;
- с. Егорівка Прилуцького р-ну, населення якого становить 669 осіб, з яких дітей – 88 (13,2%). Відстань до найближчої СБ 2 км.

В с. Часнівці (513 жителів; 28 дітей) Козелецького р-ну є бібліотечний пункт, а села Снов'янка (757 жителів; 50 дітей) та Улянівка (574 жителів; 48 дітей) Чернігівського р-ну обслуговуються в клубі-бібліотеці.

2. Села з відносно великим населенням (400-500 осіб), у т.ч. дитячим, які позбавлені будь-яких форм бібліотечного обслуговування

Таких сіл 3 і всі вони розташовані в Козелецькому р-ні:

- Бірківська с/р, с. Жуківщина – населення 490, дітей 49 (10,0%), до найближчої СБ 2 км;
- Берлозівська с/р, с. Гламазди – населення 478, дітей 78 (16,3%), до найближчої СБ 1 км;
- Берлозівська с/р, с. Сивухи – населення 402, дітей 42 (10,4%), до найближчої СБ 1 км.

Характеристика: Цей район зазначений в списку «Зона відчуження», що, можливо, впливає на всі показники соціально-культурного розвитку.

Загальний аналіз бібліотек, що знаходяться у Козелецькому р-ні. В ньому налічується 107 сіл. З них у 51 є СБ, у 22 – бібліотечний пункт. 34 (32%) села не мають ніякого бібліотечного обслуговування.

Всі бібліотеки централізовані. З них 1 б-ка (с. Скрипчин, населення 279 осіб) не мала ані надходжень, ані передплати; також не має опалення).

За 2005-2011 рр. решта бібліотек отримали такі надходження:

- від 6,7% до 9,8% - 7 бібліотек
- від 10% до 20% - 36 бібліотек
- від 20% до 28,1% - 7 бібліотеки

Середнє книгозабезпечення по району – 16.

Фізичний стан бібліотек слід вважати незадовільним, адже 45 (88%) СБ не мають опалення. В 4-х відсутнє освітлення.

3. Нестационарні форми обслуговування (Табл. 4)

Область відрізняється численністю та різноманітністю нестационарних форм бібліотечного обслуговування.

798 (56%) сіл бібліотеки не має. Але в 305 з них проблему надання бібліотечних послуг вирішили – бібліотечні пункти, книгоношення, бібліотеки-пересувки, клуби-бібліотеки (сюди була віднесена і бібліотека с/г підприємства «Прометей»).

Найбільш поширеною формою є *бібліотечний пункт*, відкритий в 205 (67%) селах. *Книгоношення* розповсюджене в 58 (19%) селах. *Клуби-бібліотеки* працюють в 35 (11%) селах. *Бібліотеки-пересувки* мають тільки 6 (2%) сіл.

Без бібліотечного обслуговування залишилося 493 (35%) села. В них проживають 30367 осіб (або 7% всього населення), віком до 15 років - 2089 (або 4%). З цих 493 сіл:

- 2 (0,4%) знаходяться до 1 км від найближчої СБ;
- 133 (27%) – на відстані 1-3 км;
- 178 (36%) – за 3-5 км;
- 154 (31%) – 5-10 км;
- 26 (5%) - на відстані більше 10 км.

4. Села, де функціонують і бібліотека, і нестационарна форма

В 64 селах функціонує як бібліотека, так і інші форми бібліотечного обслуговування. Серед цих сіл, привертає увагу с. Комарівка (Борзнянського р-ну) з населенням 1517 осіб, бібліотекою та 4 бібліотечними пунктами + книгоношення.

5. Книгозабезпеченість (К) населення (Табл. 8)

Для Чернігівської області книгозабезпеченість (К) в середньому становить 17 примірників, з дисперсією 2 – 515. Фонди є перевантаженими застарілою літературою, і це один з найгірших показників по Україні.

За показником **К** бібліотеки були поділені на групи:

К до 6 – мали 17 б-к (3%)

К 6-15 – 189 б-к (29%)

К 15-20 – 150 б-к (24%)

К більше 20 – 278 б-к (44%).

Отже, найбільш поширеним показником К є більше 20 прим. на одного жителя при типовому для України – 6-15.

Надвелика книгозабезпеченість характерна для бібліотек, які знаходяться у «маленьких» селах. Наприклад:

№	Назва р-ну, села	Населення к-ть осіб	Надходження 2005-2011 рр, %	К	Фізичний стан	
					Опал.	Освітл.
1.	с. Сенюки, Ріпкинський р-н	29	1,3	515	ні	ні
2.	с. Малинівка, Чернігівський р-н	202	0,4	388	ні	ні
3.	с. Переяслівка,	336	0,4	304	так	так

	Ніжинський р-н					
4.	с. Прокопівка, Новгород- Сіверський р-н	72	1,7	128	ні	так

Взагалі існування таких бібліотек викликає великий сумнів щодо їх доцільності.

Низька К (до 6) характерна для:

- сіл, що мають 2-3 бібліотеки;
- бібліотек з малими надходженнями та великим населенням;
- бібліотек, створених нещодавно або таких, що частково чи повністю оновлюють свої фонди в силу різних причин.

6. Надходження 2005-2011 рр. (Табл. 8)

Середня частка надходжень в Чернігівській області за 2005-2011 рр. у фонді становить 10% (з дисперсією 0,1%-57%).

Зовсім не мали нових надходжень 2 бібліотеки, які знаходяться в с. Високе, Прилуцького р-ну (населення 57 осіб) та с. Скрипчин, Козелецького р-ну (населення 279 осіб).

Надходження можна поділити на наступні групи:

- до 5% - 137 б-к (21%);
- 5%-10% - 253 б-ки (40%);
- більше 10% - 242 б-ки (38%).

В цілому стан надходжень характеризується вищими від середніх по Україні показниками.

7. Передплата (Табл. 8)

За період 2010-2011 рр. були дещо втрачені позиції у передплатній політиці. Додались дві бібліотеки, що не отримували передплату (у 2011 р. всього їх стало 24), та скоротились окремі показники її обсягів. Так, середня кількість назв періодичних видань на одну бібліотеку в 2010 р. становила 6 (від 1 до 31), в 2011 р. – 7 (від 1 до 23).

Передплата за 2011 р. :

- не мали – 24 б-к (4%)
- 1-3 назви – 113 б-ки (18%)
- **4-9 назв – 396 б-к (62%)**
- 10 та більше назв – 101 (16%).

Найбільшою передплатою, як і в інших областях є 4-9 назв, що суттєво перевищує середні дані по Україні і говорить про досить рівномірний, хоч і далекий від норми стан передплати.

Характеристика стану розвитку фондів СБ

На основі даних, за якими вивчались фонди сільських бібліотек (надходження, передплата, книго забезпеченість) можна зробити загальний

висновок про те, що на фоні більш кращого ніж середній по Україні стан поповнення фондів дуже слабо виглядає робота бібліотек з вивчення, оновлення та актуалізації своїх фондів. Перевантаженість, засміченість бібліотек старою літературою призвела до того, що 44% всіх СБ мають книгозабезпеченість більше 20, а ряд книгозбірень – неприпустимі показники більше 100!

В Чернігівській області переважають наступні ситуації, які характеризують стан розвитку та збереження бібліотечних фондів:

- ✓ бібліотеки, які працюють над своїми фондами, мають надходження, передплату та нормальну К;
- ✓ бібліотеки, які знаходяться в селах з населенням до 400 осіб, мають великі надходження, малу передплату та незадовільний стан приміщення (або аварійний, або потребує ремонту, або без опалення, або без освітлення);
- ✓ бібліотеки, які майже нічого не отримують, мають низьку передплату і велику К. Характерне для «малих» бібліотек..

Всі ці варіанти досить умовні і кожна бібліотеку потрібно розглядати окремо.

Чотири групи бібліотек

Кожний показник, що відображає становище бібліотеки, будь-то поповнення фондів чи фізичний стан закладу, розглянутий окремо, не дає загальної картини рівня розвитку тієї чи іншої книгозбірні. Лише сукупність всіх цих ознак відповідно до визначених вимог здатна об'єктивно охарактеризувати бібліотеку.

Тому на наступному етапі дослідження сільські бібліотеки розглядалися на основі сукупності таких показників, як надходження 2005-2011 рр., книгозабезпеченість населення, обсяги передплати та фізичний стан приміщень. Такий підхід дозволив поділити бібліотеки за рівнем розвитку на умовні чотири групи: перспективну, регресивну, основну та інші СБ (**Табл. 9, Табл. Excel**).

Першу групу, перспективну, складають бібліотеки, що розвиваються, мають позитивні, відповідні між собою показники. Вони відповідають сукупності всіх або кількох наступних вимог:

надходження 2005-2011 рр. – від 10% фонду і більше,
передплата – від 5 назв і більше,
книгозабезпеченість населення – 6-15 (може дещо коливатись, але за наявності інших вимог),

фізичний стан нормальний або потребує ремонту, відсутність аварійних приміщень,

обов'язково є освітлення,

опалення може бути відсутнім, але за наявності всіх інших умов.

Можливі варіанти: потребує ремонту, але є опалення, і навпаки.

Ця група складається з **70** бібліотеки (**11%**). Частка надходження в цих бібліотеках за 2005-2011 рр. коливається від 9% до 50%, передплата – від 5 до 42 назв, К від – 6 до 15.

В 23 з цих СБ відсутнє опалення, 12 – потребують ремонту.

Всі бібліотеки централізовані. Найбільше перспективних книгозбірень знаходиться в Прилуцькому (12) та Чернігівському (9) районах. (При цьому Чернігівський р-н відноситься до «зони відчуження»).

Найбільше *перспективних* бібліотек розташовані у великих селах (83%), що підтверджує висновок дослідження про кращі можливості для розвитку «великих» СБ.

Наприклад:

- Городнянський р-н, с. Вокзал-Городня (населення 720 осіб, дітей 111). Частка нових надходжень – 30%; передплата у 2010 р. – 9 назв, у 2011 р. – 10 назв; К– 8. Фізичний стан нормальний, є опалення та освітлення.

До **другої групи, регресивної**, відносимо бібліотеки, які розвиваються дуже слабо або знаходяться у стані стагнації. Їх характеризують такі сукупні показники або більшість з них:

надходження 2005-2011 рр. – до 5% фонду,
відсутність передплати за 2010-2011 рр. (особливо за 2011 р.), або одна назва (в окремих випадках може бути і більше),
відсутність-наявність опалення, освітлення,
фізичний стан різний: нормальний, потребує ремонту, знаходиться в аварійному стані. Типова ситуація: потрібен ремонт + відсутність опалення (освітлення),

книгозабезпеченість за усіх попередніх умов може бути різною – маленькою (до 5), великою (більше 30) або навіть N.

Ця група складається з **30** бібліотек (**5%**). **Всі вони розташовані у маленьких селах.** Книгозбірні характеризуються надходженнями до 5%, малою або відсутньою передплатою, низькою або величезною К та незадовільним фізичним станом приміщення.

Наприклад:

- Ріпкинський р-н, с. Горностаївка (населення 457 осіб). Частка нових надходжень 4,1%; без передплати; К 11. Фізичний стан нормальний, без опалення, є освітлення.

В «регресивній» групі можна виділити *підгрупу ризику*, до якої потрапляють бібліотеки сіл з маленьким населенням – до 300 осіб. За умов дуже низького рівня розвитку цих бібліотек та малонаселеності пунктів, в яких вони функціонують, ці бібліотеки можуть опинитися на межі закриття.

Наприклад: Прилуцький р-н, с. Високе (населення 57 осіб). Без нових надходжень та передплати; К 46. Фізичний стан нормальний, без опалення, є освітлення

Таких книгозбірень 25. В основному вони зосереджені у Ріпкинському (10 СБ) та Семенівському (5 СБ) р-нах. Можливо, не останню роль відіграє

те, що Ріпкинський р-н єдиний в Чернігівській області повністю децентралізований, а Семенівський – частково (4 села з вище згаданих 5). До того ж, ці два райони відносяться до списку «зони відчуження».

Третя група – основна (найбільша) група бібліотек. До неї відносяться бібліотеки, в яких показники розвитку можуть мати велику дисперсію, але в сукупності всіх вимог свідчать про невеликий, нерівномірний, але розвиток.

Бібліотеки цієї групи об'єднують такі сукупні характеристики:

надходження 2005-2011 рр. – від 1% фонду,

передплата – від 1 назви,

освітлення – обов'язково,

відсутні аварійні приміщення,

за наявності названих умов книгозабезпеченість повинна бути не менше 3 (*виключення зроблено для бібліотек, яких в селі кілька; в них книгозабезпеченість однієї бібліотеки може бути і меншою, але сумарно по всім книгозбірням цей показник буде пристойним*), максимальне значення – 40.

До даної групи входять бібліотеки, чії показники відповідають середнім показникам по області. Таких у Чернігівській області **462 бібліотеки, або 73%** всіх СБ.

Для Чернігівської області характерні застарілі фонди і, як наслідок, велика *К*. В основній групі 197 (42%) бібліотек мають *К* більше 20.

Четверта група – інші. До неї потрапляють бібліотеки, які не увійшли до попередніх трьох, тому що відзначаються дещо дивними показниками, які викликають чимало запитань, а в деяких випадках є нелогічними та невідповідними між собою. Статистично пояснити їх не видається можливим.

Налічує **72 б-ки (11%)**. Ці бібліотеки в основному знаходяться у складі ЦБС і розташовані в *маленьких селах*. Основна проблема цих бібліотек полягає у *надмірній книгозабезпеченості*. В 54 б-ках *К* складає від 30 до 85. Часто ці бібліотеки не мають фізичної можливості утримувати такі перевантажені фонди.

Наприклад:

- ✓ Щорський р-н, с. Хотуничі (населення 300 осіб). Частка надходжень 9%; передплата в 2011 р. – 6 назв. ***К 43. Потребує ремонту, без опалення.***

В частині бібліотек четвертої групи відстежуються абсолютно несприятливі умови для зберігання фондів. Третина їх потребує ремонту, а більше половини немає опалення. Надходження та передплата при цьому можуть бути як наявними, так і відсутніми.

Наприклад:

- ✓ Варвинський р-н, с. Кулишівка (населення 132 особи). Частка надходжень 27,2%; без передплати в 2011 р.; *К 12*. Потребує ремонту, без опалення та освітлення);

- ✓ Сосницький р-н, с. Шаболтвасівка (населення 820 осіб, дітей 88). Частка нових надходжень 3,9%; передплата 3 назви в 2010 та 2011 рр.; К 12. Аварійний стан приміщення, без опалення, є освітлення);

Виділяються 5 бібліотеки, які знаходяться у великих селах. Вони характеризуються незадовільним фізичним станом, відсутністю опалення, частково освітлення. Водночас мають надходження від 4% та передплату 3-10 назв. **К** при цьому помірна.

Одна з цих бібліотек – третя в селі Червоні Партизани Носівського р-ну. Частка нових надходжень складає в ній 4%; передплата – 2 і 3 назви; К 2. Приміщення потребує ремонту, без опалення та освітлення. *Навіщо вона така?*

Порівняльна характеристика бібліотек великих та малих сіл (Табл. 10)

Показники стану «маленьких» та «великих» бібліотек демонструють переваги розвитку останніх.

По всіх позиціях розвитку «маленькі» бібліотеки поступаються «великим», особливо з питань поповнення фондів, передплати та опалення.

Бібліотеки «малих» сіл (365 б-к):

- надходження від 5% - 261 (71%)
- без передплати 24 (7%)
- без освітлення 9 (2%)
- без опалення 208 (57%)
- потребують ремонту 114 (31%)
- авар. стан 5 (1%)

Бібліотеки «великих» сіл (269 б-к):

- надходження від 5% - 234 (87%)
- без передплати 0
- без освітлення 2 (0,7%)
- без опалення 137 (51%)
- потребують ремонту 86 (32%)
- авар. стан 2 (0,7%)

Основною ж відзнакою є надвелика **К** в бібліотеках сіл з населенням менше 500 осіб. Книгозабезпеченість більше 20 зафіксовано в 252 малих селах (69%), та в 26 великих селах (10%).

Про більші можливості розвитку та більш організовану роботу з фондами свідчить і розподіл «великих» та «малих» бібліотек за чотирма групами.

Групи	З населенням до 500 осіб		З населенням більше 500 осіб	
	365 б-к	100%	269 б-к	100%
1. Перспективні	12 б-к	3%	58 б-к	22%
2. Регресивні	30 б-к	8%	-	
3. Основна група	258 б-к	71%	206 б-к	76%
4. Інші	65 б-к	18%	5 б-к	2%

Загальний висновок. Сільські бібліотеки області характеризуються невисоким рівнем розвитку, що в значній мірі пов'язане з великою кількістю «невеликих» бібліотек, для яких можливості поповнення фондів, отримання

передплати, підтримання належного фізичного стану закладів є значно гіршими, ніж у «великих» СБ.

Та абсолютно неприпустимим є факт майже повної відсутності роботи «маленьких» бібліотек з фондами. А оскільки таких бібліотек в сільській мережі більшість, то це відчутно впливає на загальні показники по всій області.